

Illés Iván

Regionális folyamatok az elmúlt évtizedben

2004. május 1.-én Magyarország az Európai Unió tagja lett. Már csak ezért is érdemes az elemzést a magyar régiók Európai Unión belüli pozíciójának értékelésével kezdeni.

Magyarország hét régiója közül 4 a 2004. évi kibővült Európai Unió 260 NUTS2 egysége közül az egy főre jutó – vásárlóerő-paritáson mért – GDP tekintetében az utolsó 17 között van. Az Észak-alföld a 260 régió közül a fejlettség sorrendben a 256., Észak-Magyarország a 255., a Dél-alföld a 251. és a Dél-Dunántúl a 244. Az Észak-alföld és Észak-Magyarország után csak 4 lengyel régió következik.

1. táblázat: Az EU25 gazdaságilag legkevésbé fejlett régiói

Sorszám	Ország	Régió	Egy főre jutó GDP az EU15 átlag 5-ában		
			1995	2000	1998-2000
260.	PL	Lubelskie	26,4	26,6	27,2
259.	PL	Podkarpackie	26,6	27,6	28,4
258.	PL	Warminsko-Mazurskie	27,4	29	29,5
257.	PL	Podlaskie	26	28,9	28,8
256.	HU	Észak-alföld	32,5	31,5	31,7
255.	HU	Észak-Magyarország	33,1	32,1	32,3
254.	PL	Świętokrzyskie	27,3	30,4	30,1
253.	SK	Východné Slovensko	36,4	35,5	38,6
252.	PL	Opolskie	33,9	33,2	33,2
251.	HU	Dél-alföld	37,9	35,7	36,2
250.	PL	Kujawsko-Pomorskie	34,2	34,8	34,9
249.	LT	Lettország	24,7	30,9	29,2
248.	PL	Lubuskie	33,7	34,9	35,0
247.	SK	Stredné Slovensko	39,6	38,7	41,4
246.	PL	Łódzkie	31,3	34,5	34,6
245.	PL	Małopolskie	30,4	34,7	34,7
244.	HU	Dél-Dunántúl	37,2	37,2	37,3
...	...	...	...	...	...
217.	HU	Közép-Dunántúl	41,2	49,9	47,5
...	...	...	...	...	...
210.	HU	Nyugat-Dunántúl	46,9	56,6	55,2
...	...	...	...	...	...
152.	HU	Közép-Magyarország	65,7	75,6	73,4

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

A Közép-Dunántúl e sorrendben a 217., a Nyugat-Dunántúl 210, Közép-Magyarország pedig a 152., ami még mindig a régiók alacsonyabb fejlettségű felébe tartozik.

A másik, és talán nagyobb aggodalomra okot adó mutató az a munkaképes korú – elsősorban férfi – lakosság gazdasági aktivitásának foka. Azért nagyobb gondra okot adó jelenség ez, mert egyfelől régióink elmaradása egészében még rosszabb, mint a gazdasági fejlettség tekintetében, másfelől, míg az alacsonyabb gazdasági fejlettség több évtizedes – bizonyos értelemben több évszázados örökségnek tekinthető, addig az alacsony aktivitási ráta az utolsó egy-másfél évtized fejleményeinek eredménye.

2.táblázat: A legalacsonyabb férfi aktivitási ráták a 15-64 éves férfi lakosságból az EU25-ben, %

Sorszám	Ország	Régió	Aktivitási ráta
162.	HU	Nyugat-Dunántúl	70,5
...	...	...	...
164.	HU	Közép-Magyarország	68,2
...	...	...	...
179.	HU	Közép Dunántúl	67,5
...	...	...	...
231.	HU	Dél-Alföld	63,0
...	...	...	...
244.	PL	Wielkopolskie	59,8
245.	HU	Dél-Dunántúl	59,3
246.	PL	Łódzkie	59,0
247.	PL	Opolskie	58,6
248.	IT	Campania	57,7
249.	PL	Lubuskie	57,6
250.	PL	Zachodniopomorskie	57,3
251.	PL	Kujawsko-Pomorskie	57,2
252.	IT	Calabria	56,9
253.	SK	Východné Slovensko	56,5
254.	HU	Észak-Magyarország	55,6
255.	HU	Észak-Alföld	55,6
256.	PL	Warmińsko-Mazurskie	55,5
257.	PL	Śląskie	55,2
258.	PL	Świętokrzyskie	54,2
259.	PL	Dolnośląskie	53,8
260.	FR	Départements d'Outre-Mer	47,4

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

A Közép-magyarországi régió gazdasági aktivitása tehát kedvezőtlenebb, mint a gazdasági fejlettség szempontjából való helyezése. Míg a gazdasági fejlettség szempontjából a 152. a férfi aktivitás szempontjából csak a 164. helyen áll.

Lényegesen differenciáltabb képet kapunk a magyar régiókról, ha azt vizsgáljuk, hogyan változott pozíciójuk az EU átlaghoz képest 1995 és 2000 között. Míg három magyar régió Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl) az EU 15 leggyorsabban növekvő, illetve felzárkózó régiója között van, addig a négy másik (Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Dunántúl és Dél-Dunántúl) ebben az időszakban relatív elmaradottságán semmit sem tudott behozni, sőt az kis mértékben tovább növekedett is.

Miként a 3.számú táblázatból látható az EU leggyorsabban növekvő régiói között ebben az időszakban volt a két ír régió (Southern and Eastern, Border, Midland & Western), négy angol régió (Hampshire & Isle of Wight, Inner London, Surrey, East & West Sussex és Berkshire,Bucks), két finn régió (Aland és Uusimaa), egy svéd (Stockholm), egy holland (Utrecht), egy lengyel (Mazowieckie), egy spanyol (Baszkföld) és három magyar régió.

3. táblázat: Az EU25 leggyorsabban növekvő régiói 1995 és 2000 között

Sorszám	Ország	Régió	GDP az EU15 átlag %-ában		
			1995	2000	Változás
1.	IRL	Southern and Eastern	101,5	126,4	24,9
2.	FINN	Aland	119,2	139,2	20
3.	SVE	Stockholm	129,6	147	17,4
4.	PL	Mazowieckie	42,7	58,9	16,2
5.	FINN	Uusimaa	128,8	143,2	14,4
6.	GB	Hampshire & Isle of Wight	95,6	109,3	13,7
7.	IRL	Border, Midland and Western	70,5	83,8	13,3
8.	GB	Inner London	229,8	241,1	11,3
9.	GB	Surrey, East & West Sussex	94,3	105,1	10,8
10.	GB	Berkshire, Bucks & Oxfordshire	119,9	130,6	10,7
11.	NL	Utrecht	130,4	140,3	9,9
12.	HU	Közép-Magyarország	65,7	75,6	9,9
13.	HU	Nyugat-Dunántúl	46,9	56,6	9,7
14.	HU	Közép-Dunántúl	41,2	49,9	8,7
15.	ESP	Pais Vasco	93,3	101,5	8,2
...	...	...	...	...	...
148.	HU	Dél-Dunántúl	37,2	37,2	0
...	...	...	...	...	...
169.	HU	Észak-Magyarország	33,1	32,1	-1
170.	HU	Észak-Alföld	32,5	31,5	-1
...	...	...	...	...	...
193.	HU	Dél-Alföld	37,9	35,2	-2,7

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

E rendkívül eltérő trendek alapján nem csoda, hogy a magyar régiók a 2000. évre az egyik legnagyobb – vagy talán a legnagyobb fejlettségi diszparitásokat mutatták a 27 jelenlegi és jövődöbéli tagország között (lásd a következő alfejezetet).

Megjegyzendő, hogy a 2000-2002. időszak mutatói más trendet mutatnak. A korábbinál viszonylag szerényebben növekvő GDP ellenére az EUROSTAT adatai Magyarország vonatkozásában rendkívül gyors felzárkózást mutatnak országosan, és ennek következtében regionálisan is. E dinamikus felzárkózás egyik oka az EU egésze gazdasági növekedésének rendkívüli lelassulása, amelyhez képest a szerényebb magyar növekedés is felzárkózást jelent.

E dinamikai különbség azonban az 50-ről 57 százalékra való felzárkózást egészében semmiképpen sem magyarázza meg. Minden bizonnyal az EUROSTAT számítási módszereiben történt változások lehetnek e jelenség másik és jelentős okai.

E mutatók alapján valamennyi magyar régió – és nem is kis mértékben – összességében felzárkózott az EU átlaghoz az 1995 és 2001 közötti időszak egészében. Ezek az adatok ezért

bizonyos fenntartással kezelendők (Különösen a 2002. év, amelynek országos adata az EUROSTAT-tól származik, de regionális felosztása a szerzők becslése más és már között gazdasági mutatók segítségével).

4. táblázat: A régiók egy főre jutó GDP-je az EU15 átlag %-ában vásárlóerő-paritás alapján

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Közép-Magyarország	64,6	67,6	70,0	71,0	75,5	78,0	83,7	91,2
Közép-Dunántúl	41,9	42,3	45,1	47,0	46,1	48,5	49,3	52,4
Nyugat-Dunántúl	46,9	48,3	49,4	52,8	56,4	57,0	55,1	58,1
Dél-Dunántúl	38,7	36,8	36,7	37,0	37,7	37,0	39,8	42,8
Észak-Magyarország	33,7	31,7	31,5	32,6	32,3	32,0	35,0	38,2
Észak-Alföld	32,8	32,2	32,4	32,6	31,4	31,5	35,0	38,2
Dél-Alföld	37,8	37,3	36,7	36,5	36,3	35,5	38,2	41,6
Összesen	45,5	46,0	47,0	48,0	49,0	50,0	53,0	57,0

Forrás: EUROSTAT és a KSH adatai. 2002-re az országos adat EUROSTAT adat, regionális GDP adatok a szerző becslései.

Figyelemre méltó még Budapest elhelyezkedése a többi fővárosok fejlettségével és dinamikájával összehasonlítva. Budapestet az önálló NUTS2 régiót képező fővárosokkal, Közép-Magyarországot pedig a fővárosokat is magukban foglaló régiókkal hasonlíthatjuk össze.

5. táblázat: Az európai fővárosok fejlettsége és fejlődése 1995-2000-ben

Ország	Főváros	GDP/fő az EU15 átlagának %-ában		
		1995	2000	Változás
GB	Inner London	229,8	241	+11,2
BELG	Brüsszel	227,9	217,6	-10,3
AT	Wien	155,7	157	+1,3
SVE	Stockholm	129,6	147	+17,4
CZ	Praha	114	121	+7
ESP	Madrid	102,9	110	+7,1
HU	Budapest	82,4	100,9	+18,5
D	Berlin	111,2	95,6	-15,8
SK	Bratislava	91,5	97,9	+6,4
RO	Bucuresti	38,1	48,1	+10

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

Abszolút mértékben a legnagyobb mérvű növekedés és felzárkózás Budapest esetében ment végbe (százalékos értelemben Bukarestben). Amennyiben a számok reálisak, úgy Budapest a GDP termelés tekintetében 2000-re elérte, sőt kis mértékben meghaladta az EU15 átlagát és megelőzte Berlint (amit alátámasztani látszik az az adat, hogy Budapest exportja euróban mérve valóban nagyobb, mint a több, mint másfélszer akkora Berliné).

A főváros környéki régiók helyzete és fejlődése hasonló, de vannak lényeges eltérések is. E régiók általában az érintett országok leggyorsabban fejlődő régiói közé tartoznak. Ez igaz a közép-magyarországi régióra is.

Vannak azonban ennél gyorsabban fejlődő főváros környéki régiók is. Kiemelkedik a Varsó körüli régió, Mazowieckie, amely öt év alatt az EU átlag 42,7 százalékaról 58,9 százalékára emelkedett, valamint a Helsinki körüli régió Uusimaa, amely az EU átlag 128,3 százalékaról 143,2 százalékára nőtt. Közép-Magyarország esetében a növekedés 65,7 százalékról 75,6

százalék, közel 10 százalékpont, ami szintén a leggyorsabbak közé tartozik Európában. Ha elfogadjuk a 4. számú táblázat adatait, akkor a közép-magyarországi régió 2002-re az EU átlag 91,2 százalékára emelkedett.

6. táblázat: Az európai fővárosokat magukban foglaló régiók fejlettsége és fejlődése 1995-2000-ben

Ország	Főváros	GDP/fő az EU15 átlagának %-ában		
		1995	1995	1995
GR	Attiki	75,7	77,1	+1,4
FR	Ile de France	160,3	158,3	-2
IT	Lazio	117,1	112,9	-4,2
NL	Noord-Holland	125,8	130,2	+4,4
PT	Lisboa e Vale do Tejo	90,7	90,9	+0,2
FINN	Uusimaa	128,8	143,2	+14,4
BG	Yugozapaden	44,8	33,6	-11,2
HU	Közép-Magyarország	65,7	75,6	+9,9
PL	Mazowieckie	42,7	58,9	+16,2

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

Végül az európai áttekintéshez hozzátartozik a magyar régiók helye közvetlen környezetünkben, a Kárpát medencében. Hogyan viszonyul a magyar régiók gazdasága, fejlettsége közvetlen határon túli szomszédaikhoz. Hol a legnagyobb a gazdasági fejlettségi szakadék és hol kiegyenlítettebbek a viszonyok, ami egyébként az együttműködés számára kedvezőbb feltételt jelent. Az alábbi táblázat a határon szomszédos régiópárokat, azoknak az EU15 átlagához viszonyított fejlettségi szintjét és a két szomszédos régió fejlettségének hányadosát mutatják:

7. táblázat: Regionális fejlettségi diszparitások a magyar határok mentén

Fejlettebb régió	Ország	GDP/fő	Kevésbé fejlett régió	Ország	GDP/fő	Hányados
Észak-Alföld	HU	31,5	Kárpátalja	UA	14,6	2,16
Dél Alföld	HU	35,7	Nyugat (Vest)	RO	24	1,49
Észak Alföld	HU	31,5	Észak-Nyugat Nordvest	RO	21,7	1,45
Nyugat Dunántúl	HU	56,6	Közép Horvátország	HR	39,8	1,42
Nyugat Dunántúl	HU	56,6	Nyugat Szlovákia	SK	42,6	1,32
Dél Alföld	HU	35,2	Vajdaság	SRB	27,5	1,3
Burgenland	AT	73,2	Nyugat Dunántúl	HU	56,6	1,29
Közép Szlovákia	SK	38,7	Észak Magyarország	HU	32,1	1,21
Szlovénia	SI	67,2	Nyugat Dunántúl	HU	56,6	1,19
Közép Dunántúl	HU	49,9	Nyugat Szlovákia	SK	42,8	1,17
Kelet Szlovákia	SK	35,5	Észak Magyarország	HU	32,1	1,11
Dél Dunántúl	HU	37,2	Dunai Horvátország	HR	33,7	1,10

Forrás: Az EU27 vonatkozásában: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003; Ukrajnára, Horvátországra és Szerbiára saját becslés a WIIW Handbook of Statistics 2000 alapján.

Először: a 12 szomszédos régió-párosból 8 esetben a magyar régiók a fejlettebbek, tehát többségében kevésbé fejlett régiók a szomszédaink. Másodsor: egyértelműen megállapítható, hogy a legnagyobb fejlettségi különbségek nem a nyugati, hanem a keleti határokon vannak. A

három legnagyobb fejlettségi aránytalanság a szomszédos régiópárok között a magyar-ukrán és a magyar-román határon található, míg a Burgenland - Nyugat-Dunántúl fejlettségi diszparitás csak a hetedik a sorrendben. A hat 30 százalékosnál nagyobb diszparitás mind a keleti és déli határokon található. De a legdrámaibb kétségtelenül az Észak-Alföld – Kárpátalja diszparitás, ahol az utóbbi egy főre jutó GDP-je kevesebb, mint a fele a legkevésbé fejlett magyar régióénak. Ezen a határszakaszon olyan feszültségek halmozódhatnak fel, amelyeknek hosszabb távon súlyos következményei lehetnek. Csak remélhető, hogy az Európai Unió új határmenti együttműködést és fejlesztést támogató alapja az ún. „Új Szomszédügyi Eszköz” (New Neighbourhood Instrument) hatásosabban fogja tudni támogatni e problémák enyhítését.

A regionális különbségek alakulása

Mielőtt a régiók makrogazdasági helyzetével foglalkoznánk, előtte egy általánosabb kérdést célszerű tisztázni. Mi volt az elmúlt évtizedben a regionális különbségek általános tendenciája? A kérdést számos makrogazdasági adat egybevetésével kíséreljük meg megválaszolni, de valamennyi adatból egy közös mutatót számítottunk és ez által hoztuk azokat közös nevezőre: az adatok relatív, azaz a mindenkori országos átlagértékhez viszonyított szórását. A kérdés tehát minden esetben az, hogy a regionális adatok szórása hány százalékát képviseli az adott évi átlagos értéknek. Az adatokra vonatkozóan eltérő hosszúságú idősorok álltak rendelkezésre, de 1995, azaz az új területfejlesztési törvény és az annak nyomán kiépített területfejlesztési intézményrendszer működésének időszakára lényegében valamennyi adat rendelkezésre állt, kivéve a regionális GDP-t, ami 2002-re még nem áll rendelkezésre. Nos egyértelműen megállapítható, hogy az 1995-2002 időszak egészében a területi, regionális különbségek valamennyi mutató esetében jelentősen tovább növekedtek.

8. táblázat: A főbb makrogazdasági mutatók relatív régiók közötti szórásnak alakulása az kilencvenes évtizedben és a 21. század első éveiben.

	GDP	Beruházás	Ipari fogl.	Külföldi tőke	Aktivitási ráta	Foglalkoztatási ráta	Regisztrált munkanélküli	Munkanélküli ség a munkaerő felmérés alapján
1990			20,7					
1991			20,9					
1992			21,8	63,8	4	4,3	36	25,3
1993			23	64,2	5	4,8	32,4	20,6
1994			23,2	64	5,4	5	33,8	24,1
1995	24,1	47,7	24,8	63,5	5,6	5,3	34,6	32,2
1996	26,7	43,6	26	62,1	6,6	5,5	36,1	29,8
1997	28,4	38,1	28,1	64,1	7	5,8	40,8	33,3
1998	29,6	33,1	31	64,3	7,6	6,1	44,8	33,2
1999	32,1	53	30,7	67	7	6	49,4	38,5
2000	33,9	51,8	30,7	69,2	6,9	5,7	54,6	37
2001	31,7	50,5	32,1	70,5	7,1	5,5	60,4	33,7
2002		50,3	31,2	72,9	7,5	5,8	60,5	34,3

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek alapján saját számítás.

A legnagyobbak a regionális különbségek a külföldi tőkebefektetések mennyiségében vannak (relatív szórás 72,9%), ezt követik a regisztrált munkanélküliek számában jelentkező különbségek (60,5%, érdekes módon a munkaerő-felmérés alapján megállapított regionális

különbségek lényegesen kisebbek, a regisztrált munkanélküliségének alig több, mint a felét, 34,3%-ot tesznek ki.). Igen nagyok a beruházások fajlagos volumenében levő különbségek is (50,3%). Az egy főre jutó GDP-ben és az ipari foglalkoztatottak népességhez viszonyított számában is nagyok a regionális diszparitások, de a dolog természetéből adódóan az előbbieknél valamivel kisebbek. Végül az aktivitás és a foglalkoztatás mértékében nyilvánvalóan ekkora különbségek nem lehetnek, de a meglévő különbségek is, az adott jelenség tekintetében igen nagyok és aggodalmat keltőnek tekinthetők.

A számok értékeléséhez hozzá tartozik, hogy a különbségek már 1989 és 1995 között is gyorsan növekedtek, 1995 után ez a folyamat csak folytatódott. Bizonyos jelenségek tekintetében (a GDP, a beruházások, a foglalkoztatási ráta, valamint a munkaerő-felmérés alapján megállapított munkanélküliség) a 2000 utáni évek egy enyhe fordulatot, a különbségek bizonyos csökkenését jelzik, de a többi mutató (az ipari foglalkoztatás, a külföldi tőke jelenléte, az aktivitási ráta, valamint a regisztrált munkanélküliek aránya) tekintetében a különbségek, a szórás növekedése változatlanul és folyamatosan tart. Ahol a különbségek csökkentek, ott is a különbségek korábbi növekedésének az csak egy csekély részét volt képes ellensúlyozni, a 95-2002 időszak egészében e mutatóknál is jelentős diszparitás-növekedés tapasztalható. Továbbá a 2000 utáni némi különbség-csökkenés is általában nem a kevésbé fejlett régiók felzárkózásának, hanem a fejlettek megtorpanásának, vagy visszaesésének, e régiókban egyes üzemek bezárásának „köszönhető”. A területfejlesztési politika eredményei ebben a vonatkozásban tehát eddig nem mutatkoztak, mutatkoznak meg.

Érdekes a területi különbségek nemzetközi összehasonlítása az Európai Unió tagállamai és tagjelöltjei között, valamint annak időbeli alakulása (lásd 8. számú táblázat):

A 19 több NUTS2 régióval rendelkező tag- és tagjelölt ország közül 15-ben ebben az öt éves időszakban kisebb, vagy nagyobb mértékben nőttel a területi különbségek és csak 4-ben csökkentek. A strukturális támogatások és az előcsatlakozási alapok tehát a többi országban éppúgy nem tudták meggátolni a területi különbségek növekedését, mint Magyarországon. Magyarországot kétfajta módszerrel vettük számításba. Az egyikkel a jelenlegi NUTS2 régiók alapján, a másikkal úgy, hogy Budapestet és Pest megyét két külön régióként tekintettük. Ez utóbbi módszer indoka az, hogy a velünk összehasonlítható szomszéd országokban (Ausztria, Csehország, Szlovákia, Románia) a főváros közigazgatási területe külön NUTS2 régiót képez, ami természetesen - mivel a fővárosok fejlettségük alapján általában messze kiemelkednek környezetükből – lényegesen növeli a fejlettségi különbségek mutatóját. Indokolt tehát mindkét típusú összehasonlítást megtenni. Nos, a főváros külön régióként való kiemelése esetén a regionális fejlettségi különbségek messze a legnagyobbak, mind a jelenlegi tagokhoz, mind a tagjelöltekhez képest Magyarországon. A relatív szórás 51,4 százalék, a következő a német mutató 47,8 százalékkal, ami nyilvánvalóan az ország nyugati és keleti fele egyesülésének következménye (ami azonban érdekes, hogy a hatalmas pénztranszferek ellenére a területi különbségek 1995 és 2000 között nem csökkentek, hanem nőttek).

A jövőbeni tagállamokban (különösen Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Romániában) általában nagyobbak a területi különbségek, mint a tagországokban. Lengyelországban közepesek, Bulgáriában pedig – főleg az 1996-97-es pénzügyi összeomlás hatására, ami elsősorban a fejlettebb régiókat sújtotta – kicsik. Ami talán még lényegesebb, ezek a területi különbségek valamennyi tagjelölt országban – ismét Bulgária kivételével – gyorsan növekedtek.

A legrámaibb a különbség-növekedés Romániában, de jóval az átlag feletti Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában is. Nagymértékben nőttek a területi különbségek a két északi országban (Svédország, Finnország) is, ami ott néhány informatikai-elektronikai iparral rendelkező régió kiugró fejlődése.

9. táblázat: Regionális fejlettségi különbségek és azok időbeli alakulása az EU tag- és tagjelölt országokban 1995-2000.

Ország	A NUTS2 régiók egy főre jutó GDP-jének relatív szóródása		
	1995	2000	Változás
Magyarország (Budapest külön régió)	39,1	51,4	+12,3
Németország	44,7	47,8	+3,1
Csehország	30,7	41,8	+11,1
Szlovákia	36,2	41,2	+5
Románia	15,1	37,5	+22,4
Belgium	36,3	36,7	+0,4
Magyarország (Budapest Pest megyével együtt)	29,3	36,3	+7
Nagy Britannia	33,1	34	+0,9
Franciaország	27,1	28	+0,9
Olaszország	27,6	26,7	-0,9
Portugália	21,8	24,5	+2,7
Finnország	20,4	24	+3,6
Lengyelország	16,4	23,7	+7,3
Spanyolország	21,5	21,7	+0,2
Ausztria	23	21	-2
Svédország	11,5	19,6	+8,1
Bulgária	21,3	19,3	-2
Írország	14,7	16,3	+1,7
Görögország	15,8	14,2	-1,6
Hollandia	12,3	14	+1,8

Forrás: CEC: Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. Brussels, 2003 January.

Lényeges talán még, hogy mikor volt az egyes mutatók tekintetében a diszparitások csúcса, azaz mikor voltak a legnagyobb különbségek, mikor következett be az enyhe, és egyben még nagyon bizonytalan fordulat a térbeli különbségek csökkenése irányában: az aktivitási és foglalkoztatási ráta tekintetében 1998-ban, az egy főre jutó GDP és a beruházások tekintetében 2000-ben, az ipari foglalkoztatás tekintetében 2001-ben, a külföldi tőke és a regisztrált munkanélküliség különbségei tekintetében pedig még nem, látszik fordulat, az utolsó éves mutatók 2002-ben még továbbra is a különbségek növekedését mutatják.

Az 1990 utáni helyzet azonban nemcsak abban különbözik a korábbi helyzettől hogy az egyenlőtlenségek, különbségek jóval nagyobbak, hanem abban is, hogy e különbségek más természetűek, más dimenziókban jelentkeznek, mások a hajtóerők és másként lehet mérni, azonosítani őket:

- Több mint egy évszázada, Magyarország legfontosabb térbeli egyenlőtlenségei alapvetően a makrogazdasági szerkezet által meghatározottak voltak. A különbségek csökkentésének tehát viszonylag egyszerű útja volt: a makrogazdasági szerkezet megváltoztatása. Ennek évtizedekig legfőbb módja az iparosítás volt. Az ipar és a túlnépesedett mezőgazdaság között akkora termelékenységi és jövedelemtermelési különbség volt, hogy bármilyen típusú ipar meghonosítása automatikusan termelékenység- és jövedelemnövekedéssel, tehát az egyenlőtlenségek csökkenésével járt. Az utolsó egy-két évtized komplexebb, differenciáltabb gazdaságában ennek már nem feltétlenül kellett volna így lennie és a valós

folyamatokban már nem is így volt. Hogy mégis így látszott, az a torz ár-, költség- és jövedelemképződési folyamatok eredménye volt.

- A változás tehát itt nem a politikai fordulat eredménye, a politikai fordulat inkább nyíltabbá tette azt. A változás lényege az, hogy egy ágazati struktúraváltással, iparfejlesztéssel nem lehet garantálni a kiegyenlítést. De automatikusan az újonnan divatosá vált jelszóval, a szolgáltatások fejlesztésével sem. A struktúra jó, vagy rossz voltát nem annak ágazati szerkezete, hanem az egyes mikroszintű egységek, vállalatok, sőt néha termékek versenyképessége szabja meg.
- A jó struktúra kritériumai - nem kizárólagosan, de jelentős részben - átkerültek a makroszférából a mikroszférába. Ugyanazon ágazaton belül is igen nagy különbségek lehetnek és vannak egyes cégek üzemek versenyképessége, nyereségessége, jövedelme között. Mindez egy makroszintű tervezés számára nehézzé, egyes esetekben lehetetlenné teszi az "üdvözítő" ágazati szerkezet megjelölését.
- A politikai fordulat előtt a térbeli különbségek növekedése, vagy csökkenése döntően a központi tervezés műhelyeiben, a minisztériumokban dőlt el. Hol valósítanak meg új beruházásokat, melyik ágazatot, vállalatot fejlesztik és hol? A politikai fordulat után a döntések szintje a térségben gyökeresen megváltozott. Egy jelentős része a döntéseknek, ami a működő tőke beruházásokat illeti, nagy transznacionális cégekhez, külföldre tevődött át. Kormányok ezt legfeljebb kedvezményekkel befolyásolhatják, de a kezük a különböző, a verseny tisztaságát védő nemzetközi egyezményekkel egyre inkább meg van kötve. Helyi önkormányzatok e kedvezmények nyújtásában még sokkal szuverénőbbek. A döntések jelentős része egyébként is átment, különösen a kis- és középvállalkozások esetében a helyi, vagy mikro-szintre. A térbeli folyamatok irányításában az országos, nemzeti szint tehát viszonylagosan le- a transznacionális és a helyi szint pedig felértékelődött.
- Sok vonatkozásban megváltoztak a térbeli egyenlőtlenségek, különbségek dimenziói és fejlődési irányai is. Több, mint egy évszázadon keresztül e térségben a legfontosabb térbeli különbség a város és a falu között volt. Összefüggött ez az előbb említett makrostrukturális meghatározottsággal, de az örökölt rendszerrel és hagyományos fejlesztési prioritásokkal is. A szocialista gazdaságpolitika és iparosítás politikai jelszavával ellentétben nem, vagy nem elsősorban a "város és falu közötti különbségeket" tüntette el, hanem, ha valamit eltüntetett az a nagyváros és nagyváros, kisváros és kisváros, falu és falu közötti különbség volt, ami így döntően a régiók közötti különbségek csökkenéséhez járult hozzá. Az új feltételek között a különbségek megnövekedhetnek és megnőnek nagyváros és nagyváros, kisváros és kisváros valamint falu és falu között, miközben kedvező struktúrájú falvak akár megelőzhetnek rossz struktúrájú, hanyatló struktúrájú városokat. A rendszerváltás kezdetén, a kilencvenes évek első felében a települési hierarchiában elfoglalt helynek – mint jeleztem – még nagy jelentősége volt.
- A kilencvenes évek második felétől a települések jövőjét egyre kevésbé közigazgatási státuszuk és a településhierarchián belül elfoglalt helyük, hanem általános fejlesztési körülményeik, adottságaik, fekvésük határozza meg, ami viszont inkább térségi, mint hierarchikus meghatározottságú. Ebből következően - és ellentétben az előző időszak trendjeivel - a térségi meghatározottságú régiók közötti különbségek feltehetően növekednek, míg a települési hierarchikus meghatározottságú különbségeknek egyértelmű trendje nincs: növekedhetnek is, csökkenhetnek is.
- Végül, alapvetően megváltoznak azok a jellemzők, amelyekben a területi egyenlőtlenségek megmutatkoznak és a mérőszámok, amelyek azokat legjobban kifejezik: a szocialista időszakban a foglalkoztatás - legalábbis névleg - teljes volt, a béreket, fizetéseket

központilag szabályozták, azok között lényeges területi különbségek, azonos kategóriában nem voltak. A jövedelmi különbségeket ezért a családok demográfiai összetétele (a gyermekek, idős emberek száma és aránya a keresőkhöz) valamint az ingyenesen, vagy kedvezményesen elérhető természetbeni juttatások köre és mennyisége szabta meg. Ezek a támogatott juttatások - állami lakás, távfűtés, helyi tömegközlekedés, gyermekintézmények, színházak, kulturális, üdülési és sportlehetőségek - csak meghatározott helyeken, többnyire a nagyvárosokban voltak elérhetők. E "láthatatlan" jövedelmek az egyik legfontosabb tényezőjét alkották az életszínvonal város és falu közötti különbségeinek. A fordulat után a szolgáltatások árát - noha eltérő gyorsasággal - felemelték ráfordításaik szintjére (néha az arány meg is fordult, amennyiben pl. városi lakosok most panel-lakásaik rossz szigetelésének árát is megfizethetik). A "láthatatlan" jövedelmek egy jelentős része, legalábbis a széles rétegek által fogyasztottak, eltűntek, miközben a foglalkoztatási és bérkülönbségek - regionálisan is - jelentősen megnövekedtek. Ezért a regionális egyenlőtlenségek ma sokkal inkább mérhetők az olyan klasszikus mutatókkal, mint a bérszint, vagy a munkanélküliség (noha a második, vagy szürke gazdaság léte továbbra is bizonyos kételyt támaszthat eme mutatók megbízhatóságát illetően).

A folyamatok időbeli alakulása

A kilencvenes évek Magyarország gazdaságtörténetében kétségtelenül az egyik legválságosabb időszak, az egyik legmélyebb és leghosszabb recesszió időszaka. 1992-93-ban a bruttó hazai termék (a GDP) az 1989. évi szint 82 százalékára, azaz 18 százalékkal esett és csak 2000-ben érte el ismét az 1989. évi, 11 évvel korábbi szintet (a bruttó nemzeti termék, tehát a magyarországi illetékességű gazdasági szereplők jövedelme pedig még 2000-ben is lényegesen az 1989. évi színvonal alatt van). 1989-hez képest 1992-93-ra az ipari termelés 33 százalékkal, a mezőgazdasági termelés 29 százalékkal, a beruházások 22 százalékkal estek vissza, a munkanélküliségi ráta a harmincas évek vége óta ismeretlen magasságba, 12,4 százalékra szökött fel, a reálbér még 1999-ben is több mint 16 százalékkal alacsonyabb volt, mint 1989-ben.

A recesszió számos oka volt. Eleinte a legfontosabb ok kétségtelenül a számunkra fontos külső keleti piacok összeomlása, ill. cserearányaik számunkra drámai romlása volt. A folyamat kizárólag külső okokra azonban nem vezethető vissza, hiszen a külső piacokat a gazdaság - nyugati relációkban - az évtized második felében többszörösen visszaszerezte, a GDP mégsem nőtt az 1989. évi színvonal felé. Nyilvánvalóan közrejátszott tehát a termelés dezorganizációja, főleg a mezőgazdasági termelés hatékonyságának csökkenése, és nem utolsósorban a belső fogyasztás csökkenése is.

Az évtized gazdaságtörténete - és benne a térbeli struktúra átalakulása is - két szakaszra osztható:

- az első az általános recesszió időszaka, amikor a gazdasági tevékenység színvonala mindenütt esett, és amikor a korábbi gazdasági szerkezet determinálta a gazdasági folyamatokat és a térbeli differenciálódás döntő mértékben attól függött, mennyit és milyen mértékben sikerül a korábban kialakult gazdasági potenciálból megőrizni;
- a második szakasz a gazdasági növekedés újbóli megindulásától, 1994-95-től számítható, de igazi lendületet valójában csak 1997-től vett. E szakaszban a gazdaság egésze már nőtt, de a regionális differenciálódás tovább folytatódott. E differenciálódást azonban most már egyre kevésbé a régi szerkezet és egyre inkább az új tevékenységek, beruházások megjelenése, milyensége és azok dinamikája szabta meg.

Az első időszakban az egyes térségekben a visszaesés mértéke leginkább három tényezőtől függött:

- az un. válságágazatok és a mezőgazdaság aránya a gazdasági szerkezetben;
- a szovjet és a keleti piacok korábbi aránya az értékesítésben;
- az ott települt ipartelepek, gyáregységek helye a nagyvállalati rendszerben, viszonylagos értékesítési és fejlesztési önállósága.

A "klasszikus" válságágazatok, a bányászat, a kohászat, a nehézgépipar, a textilipar egyes ágazatainak válsága nem a rendszerváltással kezdődött, már több mint egy évtizede tartott, a kilencvenes évek elején legfeljebb a támogatások kényszerű csökkenése miatt súlyosbodott. A folyamat előrehaladásával egyébként később kitűnt, hogy nem az ágazati jelleg, hanem az adott vállalat konkrét gyártmány szerkezete, technológiája és telepítési adottságai e tekintetben a meghatározók. A kohászatnak pl. itthon is és szomszédainkban is voltak viszonylag sikeres és voltak felszámolásra kerülő üzemei. A szénbányászat helyzetét a rendszerváltás utáni kormányzatok először az egész magyar ipar és a fogyasztók terhére próbálták "konszolidálni", amikor az "erőművi integráció" keretében az erőműveket a bányák, és azok széntermelése átvételére kényszerítették és egyúttal garantálták számukra, hogy így megnövekedett költségeikre is meghatározott nyereséget elszámolhatnak. Az évtized végére a mélyművelési szénbányászat gyakorlatilag így is „eltűnt” a magyar gazdaságból. A válságágazatok jelenléte vagy hiánya a visszaesésnek bár fontos, de nem meghatározó tényezője volt, mindenesetre olyan megyékben, mint Borsod, Heves, Nógrád, vagy Baranya az ipari visszaesés mértéke az átlagnál lényegesen nagyobb volt.

A keleti, főleg szovjet piacokra szállító gyárak, üzemek az egész országban működtek, bizonyos térbeli specializáció mégis kimutatható. A kizárólag a szovjet piacokra exportáló üzemek főleg az ország keleti részében települtek. Ilyenek voltak az új nagy konzervgyárak (Nyíregyháza és Debrecenben), egyes gyógyszergyárak, valamint számos textil, ruházati és cipőgyár. A konzervgyárak szovjet exportjának kiesése természetszerűleg nemcsak magukat a gyárakat, hanem beszerzési területük mezőgazdaságát is súlyosan érintette. A keleti piac válsága ennél lényegesen több vállalatot érintett, de az átállásra mégis nagyobb lehetőség volt ott, ahol a szovjet export mellett másfajta terméket és más piacokra is értékesítettek, e piacok követelményeit jobban ismerték, mint ott, ahol ez jelentette a szinte kizárólagos piacot.

Legalább ennyire fontos szerepe volt az ipartelepek, gyáregységek nagyvállalati rendszeren belül elfoglalt helyének. Amikor a nagyvállalat termékeivel szembeni kereslet hirtelen radikálisan lecsökkent, akkor a vállalati vezetés gyakran olyan döntéseket hozott, hogy először a törzsgyártól távol fekvő ipartelepeken csökkentették a termelést, ill. leépítési kényszer esetén ezeket zárták be, számolták fel és helyezték át a termelést a törzsgyárba, hogy az ottani munkahelyeket menthessék meg minél nagyobb arányban.

E vidéki ipartelepek egy része csekély tőkeértéket képviselt, munkásgárdájában, különösen az első években nagy volt a fluktuáció és többnyire betanított munkásokból állt. Mivel e gyáregységeknek sem önálló piaci kapcsolataik, sem fejlesztési részlegei nem voltak, piaci értékük minimális volt, nem voltak privatizálhatók és így a nagyvállalat kivonulása az esetek többségében egyúttal a megszűnést is jelentette. De korántsem ez volt az egyetlen lehetőség. Korszerűbb gyáregységek, ipartelepek privatizálásra kerültek – nemegyszer külföldieknek is – és néha dinamikusabb fejlődési pályára kerültek, mint eredeti törzsgyáraik.

A mezőgazdaságot ebben az évtizedben jogosult a válságágazatok közé sorolni. Megmutatkozott ez már a nyolcvanas évek második felében, amikor a nem, vagy alig növekvő mezőgazdasági termelés egyre nagyobb támogatást igényelt. A kilencvenes évek elején azután több tényező egyszerre való megjelenése hozta kritikus helyzetbe a mezőgazdaságot:

- A piacok elvesztése itt is döntő tényező. A hetvenes-nyolcvanas években a magyar agrárexport egyre nagyobb hányada irányult - részben dollárért, részben rubelért - a Szovjetunióba. 1991-ben ez az export szinte egyik napról a másikra megszűnt. A szovjet utódállamok pénzügyi helyzete nem engedte meg az importot, illetve amit vettek, azt hitelbe vették a nyugati országoktól, e hitelbe történő exporttal viszont a magyar gazdaság nem volt versenyképes. De az export mellett a belföldi fogyasztás is radikálisan csökkent, ami számos agrárterület számára az exportnál is komolyabb piacvesztést jelentett;
- A jövedelmezőség rohamos romlása. Az évtized első felében az agrártermékek ára - éppen a piacvesztés és túlkínálat miatt - alig nőtt, míg a mezőgazdaságban felhasznált termelőeszközök ára rendkívül gyorsan növekedett. Következésképpen, a mezőgazdaságból élők jövedelme nagymértékben csökkent. Fejlesztéssel, korszerűsítéssel a krízishelyzetből való kilábolásra alig volt lehetőség, mert fejlesztésre felhasználható jövedelem nem képződött, adott jövedelmezőség mellett pedig a bankok nem nyújtottak hitelt az agrárszférának. A mezőgazdaságnak nyújtott bankhitelek aránya nem haladta meg az összes hitelek 1-1,5 százalékát. Ebből következően a mezőgazdasági beruházások volumene és aránya radikálisan lecsökkent. Még a nyolcvanas években is a mezőgazdasági beruházások aránya 9-10 százalék volt, a kilencvenes évek elején ez lecsökkent 2-3 százalékra.
- A válságnak igen jelentős tényezője volt az agrárpolitika és a mezőgazdasági tulajdonviszonyok körüli bizonytalanság. Nem önmagában a privatizációval volt a baj, az gyakorlatilag valamennyi közép-európai országban végbement, a magyar kárpótlási jegyes privatizáció bizonyos fokig rugalmasabb és méltányosabb is volt, mint számos más országé. A problémákat inkább a privatizáció után létrejött üzemi formákkal szembeni, valamint a földforgalommal kapcsolatos politika okozta. Az agrárkormányzatnak a nagyüzemekkel, a szövetkezetekkel kapcsolatos - meglehetősen ellenséges - magatartása kihatott az egész mezőgazdaságra. Hiszen ezen az alapon csökkentették az agrártámogatásokat, ezen az alapon érvényesítették a szövetkezetekkel szemben a rendkívül szigorú csődtörvényt, ami a szövetkezetek egy jelentős részének felszámolására vezetett. Tőlünk északabbra, a volt NDK-ban, Csehországban és Szlovákiában a volt - és jelentős részben más gazdálkodási, társasági formává átalakult - szövetkezetek művelik ma is a mezőgazdasági terület döntő hányadát. Valószínűleg ugyanez a struktúra alakult volna ki Magyarországon is a csődtörvény és egyéb intézkedések nélkül, illetve azok másféle alkalmazásával. A föld egy részét természetesen mindenképpen egyéni gazdálkodók, mezőgazdasági vállalkozók művelték volna, de a nagyszámú - és eleve kudarcra, vagy vegetálásra ítélt - kényszer-vállalkozó megjelenése elkerülhető lett volna;
- Végül, de nem utolsósorban, a szövetkezetek felbomlásának és az ipari válságnak együttes hatására szinte teljesen megszűntek azok a kiegészítő ipari, építőipari és egyéb nem-mezőgazdasági tevékenységek, amelyek a nyolcvanas évek közepén a szövetkezeti nettó jövedelemnek már mintegy felét adták és ez a falut korábbi jövedelmének igen jelentős hányadától, de nem utolsósorban az agrárberuházások egyik legfontosabb forrásától is megfosztotta.

Az agrárválságok általános jellemzője, hogy időben elhúzódnak, tartósabbak, leküzdésük sokkal nehezebb feladat. Magyarországon is, miközben az ipari termelés már 1997-ben elérte a rendszerváltozás előtti, 1989. évi szintet és azóta azt már mintegy 35-35 százalékkal meghaladja, a mezőgazdasági termelés még mindig az 1989-91 évek színvonalának 74-75 százalékán áll (ami a harminc évvel ezelőtti, hetvenes évek eleji szintnek felel meg) és egyelőre nincs is kilátás a jelentősebb dinamizálódásra. Ezen belül a növénytermesztés a korábbi szintet némileg jobban megközelítette, míg az állattenyésztés még inkább elmarad attól.

Az agrárválság hatásai is természetszerűen térben differenciáltak. Az állattenyésztés nagyobb visszaesése az állattenyésztő területeket sújtja. Korábban Magyarországon egyértelműen a Dunántúl volt az állattenyésztés fő területe. A hetvenes években azonban az állattenyésztés fokozatosan eltolódott az Alföld irányában, a termelési szerkezet kiegyenlítődött, így az állattenyésztés válsága legalább annyira sújtja az Alföldet is. Az ültetvénykultúrák piaci válsága viszont már egyértelműen az Alföldet sújtja jobban: az alföldi borok zömében csak keletre voltak eladhatók, ugyanúgy a gyümölcs és zöldségkonzervgyárak termékei is. A szabolcsi almaültetvények, amelyek valaha a világ almaexportjának 16 százalékát adták, részben kiöregedtek, részben fajtaösszetételük nem piacképes. Nem csoda, hogy az 1992-94-es csőd- és felszámolási hullám egyértelműen az alföldi (és az észak-magyarországi) szövetkezeteket sújtotta nagyobb mértékben, itt a szövetkezetek kisebb arányban maradtak fenn, mint a Dunántúlon, e térségben legnagyobb a mezőgazdasági "kényszer"-vállalkozók száma, illetve a megműveletlen területek aránya.

De az Alföldön belül is vannak különbségek. A felvásárlási rendszer struktúrájának átalakulása jobban sújtotta, kiszolgáltatottabbá tette azokat a vállalkozókat, akiknek korábbi önálló piaci tapasztalatuk és kapcsolataik nem voltak és ezért teljesen ki vannak szolgáltatva a felvásárlóknak. Ez főleg az Alföld északi területeire, elsősorban a szabolcsi, szatmári, hajdúsági területekre igaz. A dél-alföldi gazdák, akik tradicionálisan piacoztak, jobban átvészelték ezt az időszakot.

Az évtized első felében azokat a településeket viselte meg legkevésbé a visszaesés és a válság, amelyek az újonnan megjelenő szolgáltatások központjaivá váltak. Az első öt évben három olyan ágazat volt, amelyben létszámnövekedést regisztráltak: a kereskedelem-vendéglátás, az üzleti és pénzügyi szolgáltatások, valamint a közigazgatás. Különösen dinamikus volt a létszámnövekedés a kereskedelemben és a pénzügyi, üzleti szolgáltatási szektorban. De mindhárom szektor inkább a települési, funkcionális hierarchiához és kevésbé a regionális elhelyezkedéshez kötődik. Következésképpen a differenciálódásnak ebben az időszakban van egy fontos település-szerkezeti dimenziója is: a legkevésbé sújtott település Budapest volt, ahol a legtöbb bank, új üzleti, kereskedelmi és idegenforgalmi szolgáltatás megtelepült. Budapest fejlettségi, jövedelmi szintje az ország többi részéhez képest ebben az időszakban egyértelműen emelkedett. A többi nagyváros is gazdagodott jelentős banki és kereskedelmi létesítményekkel, funkciókkal, itt azonban az egyes városok helyzetét már árnyalta iparszerkezetük és régiójuk általános helyzete. A kisebb városok helyzete súlyosabb volt, míg a gazdasági szerkezet átalakulásának fő vesztese a falu volt.

A második periódusban, az évtized második felében a térbeli differenciálódás folytatódott, de ez már más jellegű folyamat. A differenciálódás hajtóerejét nem a szolgáltató ágazatok, hanem az ipar képezi és oka nem a korábbi struktúra eltérő ütemű leépülése, hanem az új struktúrák különböző ütemű kiépülése, az új ipari beruházások megjelenése.

A legfontosabb tényezőt e folyamatban a külföldi működő tőke új zöldmezős ipari beruházásai jelentik. Ezek döntő hányada a járműiparban és az elektronikus iparban, vámszabad területen, valósult meg és 1998-99-re a magyar ipari exportnak közel felét adták. E beruházások kevésbé kötődtek a települési hierarchia legmagasabb fokán levő településekhez, kisvárosokban, középvárosokban, esetenként városiasodó községekben egyaránt települtek. A budapesti agglomerációban kevésbé a főváros területére, mint inkább az agglomerációs településekbe települtek. Az ipari környezet iránt eleinte kevesebb igényt támasztottak, mivel Magyarországra zömmel betanított munkát igénylő műveleteket telepítettek és a beszállítások túlnyomó többsége külföldről történt. Ezért kezdetben magának a telephelynek az adottságainál jóval nagyobb és meghatározóbb szerepet játszott annak megközelítési lehetősége és ideje, részben a be- és kiszállítások gyorsasága és ütemessége, részben a külföldi menedzsment utazási ideje és körülményei szempontjából. Nem utolsósorban ez volt az oka a nyugati határmenti területek

jelentős preferáltságának e beruházások telepítésében. A települési hierarchiában elfoglalt hely mellett és helyett tehát egyre nagyobb szerepet játszott a regionális elhelyezkedés. Ez az oka részben annak is, hogy, míg az évtized első felében a regionális differenciálódásban egyértelműen Budapest kiemelkedése játszotta a főszerepet, az évtized második felében néhány olyan vidéki ipari központ vette át a vezető szerepet, amely képes volt nagy-volumenű külföldi zöld-mezős beruházást magához vonzani (Győr, Székesfehérvár, Esztergom, Szentgotthárd). E városok ma a magyar export legfontosabb pillérei, ugyanakkor a 2000 utáni, még olcsóbb bérű országokba való továbbvándorlást, illetve az európai dekonjunktúra bekövetkeztét is elsősorban ezek a régiók, városok szenvedték meg. Mindezidáig még kevés az ide telepített kutatási-fejlesztési potenciál, ill. a helyi vállalkozók részvétele a termelési folyamatba való beszállításokban. Ahogyan az ilyen jellegű tevékenységek idetelepítése növekedni fog - és ennek már vannak egyértelmű előjelei - úgy az ipari környezet jelenléte, az egyetemek és kutatóintézeti bázisok közelsége egyre nagyobb jelentőségre fog szert tenni, a nagy egyetemi városok ismét visszakerülhetnek az ipari fejlesztés élvonalába.

A második szakasz nem kevesebb differenciálódással járt mint az első. Ennek oka a külföldi működő tőke beruházások nagyfokú térbeli koncentrációja. Bár közép- és délkelet-európai viszonylatban a magyarországi tőkebefektetések volumene nem kevés (1995-ig az egész közép- és kelet európai térség összes működő tőke befektetéseinek több mint a fele itt koncentráldott), világviszonylatban e tőkeberuházás még mindig nem jelentős. Összehasonlításként elegendő Sao Paulo példáját megemlíteni. E brazil nagyvárosban a külföldi tőkeberuházások összege lényegesen nagyobb, mint az egész közép- és kelet-európai régióban együttvéve. Mindenesre az eddigi tőkeberuházások messze nem terjedtek ki az ország egész területére. Az eddig preferált térségek munkaerőforrásainak kimerülésével a beruházók valószínűleg meg fognak újabb térségeket, településeket is hódítani, de annak lehetősége kizárt, hogy a hetvenes évek többé-kevésbé egyenletes, az ország egészét lefedő ipartelepítés visszatérjen, megismétlődjön.

Tekintettel arra, hogy megyei, ill. regionális szintű GDP-t Magyarországon csak 1994 óta számolnak, így átfogó gazdasági növekedés is a régiókra csak ezen év óta számítható és ez is csak bizonyos fenntartásokkal.

A megyei, ill. regionális GDP adatok ugyanis elsősorban egy időkeresztmetszetben való összehasonlításra és jóval kevésbé idősorok képzésére alkalmasak. Eme fenntartások mellett azonban részben az egy-egy időpontban az országos fejlettséghez viszonyított GDP színvonal, másrészt az országos GDP növekedésének kombinálásával megkísérelhetünk területi szintű növekedési adatokat is képezni.

10. táblázat: Az egy főre jutó GDP országos átlaghoz viszonyított aránya a régiókban 1995-2001

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	142	147	149	148	154	156	158
Közép-Dunántúl	92	92	96	98	94	97	93
Nyugat-Dunántúl	103	105	105	110	115	114	104
Dél-Dunántúl	85	80	78	77	77	74	75
Észak-Magyarország	74	69	67	68	66	64	66
Észak-Alföld	72	70	69	68	64	63	66
Dél-Alföld	83	81	78	76	74	71	72
<i>Összesen:</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Ebből az adatsorból is látható, hogy egyedül a közép-magyarországi régióban volt az országos átlaghoz képest gyorsabb növekedés, a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli régió éppen hogy lépést tudott tartani az országos növekedéssel, a többi négy régió (Dél-Dunántúl,

Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld) pedig jelentősen leszakadt attól. A lemaradó régiók leszakadása csak 2001-ben állt meg, illetve fordult meg kis mértékben. Ez a „javulás” azonban döntően annak köszönhető, hogy a két vidéki, addig lépést tartó régióban, a Közép- és Nyugat-Dunántúli régióban jelentős visszaesés következett be 2001-ben és az előrejelzések szerint 2002-ben is.

A gazdasági növekedés – a fentebb említett kombinált módszerrel számítva – ugyanezen időszakban a következőképpen alakult:

11. táblázat: A régiók GDP volumenének növekedése 1995-2001

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	100,0	104,9	111,2	115,9	125,7	133,9	140,8
Közép-Dunántúl	100,0	101,3	110,6	118,5	118,4	128,5	127,9
Nyugat-Dunántúl	100,0	103,3	108,1	118,8	129,4	134,9	127,7
Dél-Dunántúl	100,0	95,3	97,3	100,7	105,0	106,1	111,6
Észak-Magyarország	100,0	94,5	96,0	102,2	103,4	105,4	112,8
Észak-Alföld	100,0	98,5	101,6	105,0	103,0	106,7	116,0
Dél-Alföld	100,0	98,9	99,6	101,8	103,3	104,3	109,7
<i>Ország összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>101,3</i>	<i>106,0</i>	<i>111,2</i>	<i>115,9</i>	<i>121,9</i>	<i>126,5</i>

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

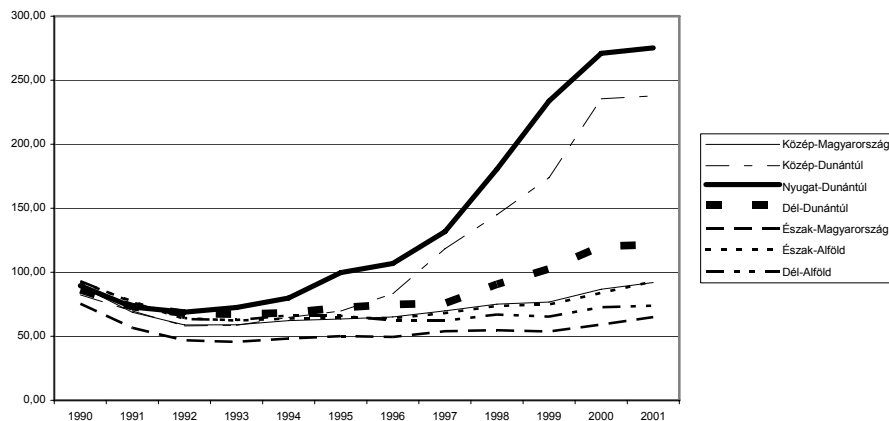
Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a vizsgált hat évben az országos, valamint a közép- és nyugat-dunántúli átlagos növekedési ütem 4 százalék volt, Közép-Magyarországon ugyanez 6 százalékot (Budapesten évi átlagban 7-8 százalékot) tett ki, a többi régióban pedig 1,5-2 százalékot. Tekintettel arra, hogy az 1995. évi GDP mintegy 13 százalékkal alatta volt az 1990. évinek, ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a négy kevésbé fejlett megyében az egy főre jutó GDP még nem érte el az 1990. évit, az elmúlt 12 év teljes magyar gazdasági növekedése e régiókon kívül, mindenekelőtt a közép-magyarországi régióban valósult meg.

Még ez az adat is bizonyos fenntartásokkal kezelendő. A táblázat szerint ugyanis 2000-ig a kevésbé fejlett régiókban gazdasági növekedés gyakorlatilag nem volt, 2001-ben pedig a számításokból Észak-Magyarországon 7 százalékos, az Észak-Alföldön pedig 9 százalékos növekedés következett volna be, amikor az országos növekedés csak 3,9 százalék volt. Ami többé-kevésbé bizonyosra vehető az az, hogy 1990-től számítva a teljes magyar gazdasági növekmény három régióban jött létre, és ennek is 70 százaléka a Közép-magyarországi régióban.

Ha e regionális növekedés összetevőit kívánjuk vizsgálni, először az egyes ágazatokat kell szemügyre venni.

A leginkább mérhető és egyben a leglátványosabb különbségek az ipar területén jelentkeznek.

Az alábbi diagramm az ipari termelés volumenváltozását mutatja 1990 óta, az 1985. évi színvonalat 100-nak tekintve:

1. ábra: Az ipari termelés alakulása a régióban 1985=100

Ugyanez táblázatban:

Az ipari termelés alakulása a régiókban 1990-2001 (1985=100)												
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	89,3	68,8	58,8	59,0	62,2	63,5	65,1	69,9	75,1	76,7	86,8	92,0
Közép-Dunántúl	82,4	69,8	58,1	58,6	64,7	69,8	83,2	118,4	145,0	173,8	235,6	237,7
Nyugat-Dunántúl	89,5	72,9	68,9	72,4	79,8	99,7	106,8	131,8	180,6	233,7	270,9	275,3
Dél-Dunántúl	86,4	73,2	68,0	67,2	68,4	72,4	74,9	75,7	90,7	102,7	120,3	121,5
Észak-Magyarország	75,4	56,6	46,8	45,7	48,3	50,2	49,4	54,0	54,7	53,8	59,1	65,0
Észak-Alföld	92,2	77,2	64,2	62,3	63,9	64,4	64,1	68,1	73,7	74,8	83,9	92,9
Dél-Alföld	93,0	76,5	63,5	62,8	66,3	66,0	62,4	62,2	67,0	65,4	72,7	73,9
Összesen	86,7	69,4	59,4	59,3	62,9	66,4	68,9	78,5	90,4	100,1	118,5	123,1

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

A régiók három csoportba sorolhatók:

- az első csoportba tartozik a Közép- és a Nyugat-Dunántúl, ahol rohamos léptékű ipari termelés-növekedésről beszélhetünk: 1993 és 2000 között – mindössze hét év alatt Közép-Dunántúlon az ipari termelés a négyszeresére, Nyugat-Dunántúlon 3,8-szorosára növekedett és 2,5-3-szorosan meghaladja a rendszerváltozás előtti legmagasabb szintet;
- a második csoportot négy régió képezi, ahol 2001-ig az ipari termelés még lényegesen alatta maradt a 16 évvel azelőtti, 1985. évi szintnek. Sajátos módon e csoportba tartozik a Budapestet magában foglaló Közép-magyarországi Régió is, ahol azonban az alacsonyabb ipari növekedés oka – ellentétben a többi e csoportba tartozó régióval – nem a befektetők hiánya, hanem az, hogy az ipart kiszorították a kedvezőbb jövedelmet biztosító és a fővárosi helyzetből adódó előnyöket jobban kihasználó szolgáltató ágazatok. A többi e csoportba tartozó régióban a piac, a befektetők hiánya elsősorban a megfelelő humán és fizikai

adottságok nem megfelelő volta másodsorban volt a leszakadás oka. Különösen drámai a helyzet a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon, ahol az ipari termelés nem éri el a 16 évvel ezelőttinek a 75 százalékát sem;

- végül egyedül képez egy saját csoportot a Dél-Dunántúl, ahol 1997-ig ugyanolyan stagnálás és visszaesés volt tapasztalható, mint az előbbi csoport régióiban, 1997 után viszont egy viszonylag jelentős dinamika tapasztalható, amivel sikerült 2000-2001-ben 20-21 százalékkal az 1985 évi színvonal felé emelkednie. Egyébként az ipari termelés átlagos évi növekedési üteme 11 év alatt a Nyugat-Dunántúlon 11 százalék, a Közép-Dunántúlon 10 százalék, a Dél-Dunántúlon 3 százalék, Közép-Magyarországon és az Észak-Alföldön 0, Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön pedig negatív.

12. táblázat: Az ipari termelés megoszlása a régiók között 1990-2001

Régiók	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'00	'01
Közép-Magyarország	31,9	30,6	30,6	30,8	30,6	29,6	29,2	27,6	25,7	23,7	22,6	23,1
Közép-Dunántúl	12,1	12,8	12,5	12,6	13,1	13,4	15,4	19,2	20,4	22,1	25,3	24,6
Nyugat-Dunántúl	9,8	9,9	11,0	11,6	12,0	14,2	14,7	15,9	18,9	22,0	21,6	21,2
Dél-Dunántúl	5,9	6,3	6,8	6,8	6,5	6,5	6,5	5,8	6,0	6,1	6,1	5,9
Észak-Magyarország	14,6	13,7	13,3	13,0	12,9	12,7	12,1	11,6	10,2	9,0	8,4	8,9
Észak-Alföld	13,1	13,7	13,3	12,9	12,5	11,9	11,5	10,7	10,0	9,1	8,7	9,3
Dél-Alföld	12,6	12,9	12,6	12,4	12,4	11,7	10,6	9,3	8,7	7,7	7,2	7,0
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

Ezek az eltérő dinamikák gyökeres változásokat idéztek elő az ipari termelés térbeli szerkezetében. 1990-ben a Közép- és Nyugat-Dunántúl együttesen a magyar ipari termelés mintegy 22 százalékát képviselte. 2000-re arányuk több mint kétszeresre az ipari termelés 47 százalékára, közel felére nőtt. A Dél-Dunántúl részarányát megtartotta, az összes többi régiók aránya jelentősen csökkent 1990-ben e négy régió az ipari termelés 72,2 százalékát adta, 2000-ben már csak kevesebb, mint felét, 46,9 százalékát. Abszolút mértékben az arányvesztés a legnagyobb a Budapestet magában foglaló Közép-Magyarországi régióban.

Ugyanezeket az arányváltozásokat – ha lehetséges – még markánsabban mutatja az ipari export szerkezetváltozása. Az élenjáró régiókban az ipari növekedés fő hajtóereje az export volt. 2000-ben a Nyugat-Dunántúlon az export értékesítés 79 százaléka, a Közép-Dunántúlon 73 százaléka exportra ment. A legalacsonyabb export-arányok Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön mutathatók ki (38%). A dinamikus régiókban 1994 és 2001 között, hét év alatt az export forint-értéke 15-20-szorosára nőtt, a leszakadó régiókban is nőtt, de csak 5-6 szorosra, ami a termelési dinamika különbségeit szinte egészében megmagyarázza. 1994-ben a két dinamikus régió az ipari export 36,8 százalékát adta, 2000-ben már pontosan 60 százalékát. 2001-ben a Nyugat-Dunántúl exportja némileg visszaesett, (előzetes adatok szerint 2002-ben a Közép-Dunántúlé is, méghozzá nagyobb arányban), ami valamivel kiegyensúlyozottabb helyzetet hozott létre, sajnos az országos export dinamika terhére.

A legfontosabb következtetés azonban talán az, hogy a drámai ipari szerkezeti eltolódások nem esnek egybe a bruttó nemzeti termék területi struktúrájának változásával. Közép-Magyarország ipari pozíciója, részesedése jelentősen romlott, visszaesett, miközben ez volt az egyetlen régió, amely jelentősen növelni tudta részesedését az ország GDP-jéből, bruttó nemzeti termékéből.

13. táblázat: Az ipari export-értékesítés megoszlása a régiók között 1994-2001

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	26,3	22,6	22,2	18,6	21,3	16,4	16,5	17,5
Közép-Dunántúl	18,6	18,6	23,2	31,3	27,8	28,4	31,7	32,8
Nyugat-Dunántúl	18,2	24,0	23,0	22,8	27,9	31,6	28,3	23,8
Dél-Dunántúl	4,4	4,7	4,9	4,5	5,0	4,6	4,3	4,8
Észak-Magyarország	11,5	11,3	9,7	8,5	6,4	5,9	6,5	7,5
Észak-Alföld	10,6	9,4	8,4	7,7	6,4	7,5	7,4	8,2
Dél-Alföld	10,5	9,5	8,6	6,7	5,2	5,6	5,2	5,5

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás.

A két dinamikus dunántúli régió viszont a rendkívül látványos ipari növekedés ellenére részesedését a GDP-ből csak éppen meg tudta tartani. Az ipari termelés tehát többé nem a meghatározó tényezője a nemzeti termék és nemzeti jövedelem térbeli struktúrájának (sajnos a mezőgazdaság még kevésbé). A fő tényezővé a szolgáltatások és azok fejlődése vált. 2000-ben már a tercier szektorban termelték meg a bruttó nemzeti termék közel kétharmadát, 65,8 %-át.

Bár 1995 és 1999 között a feldolgozóipar GDP-hez való hozzájárulása is dinamikusan növekedett, ennek ellenére 2000 körül a pénzügyi és gazdasági szolgáltatások GDP-ben való részesedése már megközelítette a feldolgozóiparét. Országos átlagban a keresők 62 százaléka dolgozott a tercier szektorban, Budapesten ez az arány 80 százalék volt. Érthető tehát a közép-magyarországi régióban a tercier szektor fejlődésnek meghatározó jellege.